

1.5.[03.02.00] БИОЛОГИЯ И УМУМӢ
1.5.[03.02.00] БИОЛОГИЧЕСКАЯ НАУКИ
1.5.[03.02.00] GENERAL BIOLOGY

1.5.15.[03.02.08] ЭКОЛОГИЯ

1.5.15.[03.02.08] ЭКОЛОГИЯ

1.5.15.[03.02.08] ECOLOGY

ТДУ 581

ХУСУСИЯТИ ИБРОҲИМОВ ЭРКИНЧОН ҲАСАНОВИЧ, н.и.и., дотсенти
ЭКОЛОГИЯИ ИҶТИМОӢ кафедраи географияи иқтисодӣ ва демографияи
ВА МУҲИТИ ЗИСТ МДТ «ДДХ ба номи акад. Б.Гафуров» (Тоҷикистон,
Хучанд)

СОЦИАЛЬНАЯ И ЭКОЛОГИЧЕСКАЯ ИБРАГИМОВ ЭРКИНЧОН ҲАСАНОВИЧ, к.и.н., доцент
ХАРАКТЕРИСТИКИ О кафедры экономической географии и демографии
КРУЖАЮЩЕЙ СРЕДЫ факультета геоэкологии и туризма ГОУ «ХГУ им.
акад. Б.Гафурова» (Таджикистан, Худжанд)

SOCIAL AND ECOLOGICAL ИБРАГИМОВ ЭРКИНЧОН МАСАНОВИЧ, Candidate of
CHARACTERISTICS OF ECOLOGY Economical Sciences, Associate Professor of the
Department of Economic Geography and Demography,
Faculty of Geocology and Tourism, SEI «KhSU named
after acad. B. Gafurov» (Republic of Tajikistan, Khujand),
E-mail: erkin4178@mail.ru

Калидвожаҳо: экологияи иҷтимоӣ, сиёсати экологӣ, созишномаҳои байналмилалӣ, экологияи глобалӣ, омилҳои табиӣ ва антропогенӣ, маълумоти экологӣ.

Дар ин мақола ба таври умум эътироф шудааст, ки объекти омӯзиши экологияи иҷтимоӣ системаҳои иҷтимоӣ-экосистемаҳои сатҳҳои зинанизоми гуногун мебошанд. Комилан равшан аст, ки бузургтарин, глобалии иҷтимоӣ-экосистема системаи «ҷома-табиат» мебошад, ки биосфера ва ҷомаи инсонро бо натиҷаҳои фаъолияти худ дар бар мегирад. Аз ин бармеояд, ки экосистемаи глобалӣ на ҳамеша як системаи иҷтимоӣ-экосистема мебошад. Барои кишварҳои мутараққӣ хатарҳои калонтаринро ифлосшавии саноатӣ дар атмосфера ва об, хатарҳои радиационӣ аз нерӯгоҳҳои барқи атомӣ ва озмоишҳои яроқи атомӣ, интиқоли ифлосшавии фаромарзӣ, вазъи экологии шаҳрҳои калон ва минтақаҳои урбанизатсия ба вуҷуд овард. Дар ибтидои асри XXI нестӣ нобудшавии пайвастаи системаҳои экологиро асоснок карда наметавонанд. Дарёфти «созишҳои экологӣ» имрӯз асосан дар байни кишварҳои пешрафтаи саноатӣ мушоҳида мешавад, ки барои ҳифзи муҳити табиӣ маблағҳои хеле калон ҳамаҷа карда наметавонанд, аммо ин бешубҳа кофӣ нест.

Ключевые слова: социальная экология, экологическая политика, международные соглашения, глобальная экология, природные и антропогенные факторы, экологическая информация.

В данной статье отмечается, что объектом изучения социальной экологии являются социальные системы-экосистемы разных иерархических уровней. Совершенно очевидно, что крупнейшей, глобальной социоэкосистемой является система «общество-природа», включающая в себя биосферу и человеческое общество с результатами их деятельности. Отсюда следует, что глобальная экосистема не всегда является социоэкосистемой. Промышленное загрязнение атмосферы и воды, радиационная опасность от атомных электростанций и испытаний ядерного оружия, трансграничный перенос загрязнений, экологическое состояние крупных городов и урбанизированных территорий создали наибольшую опасность для развитых стран. В начале XXI века непрерывное разрушение экологических систем не может быть оправдано. Обнаружение «экологических соглашений» сегодня наблюдается в основном среди развитых промышленно развитых стран, которые могут выделять очень большие суммы денег на охрану природной среды, но этого явно недостаточно.

Keywords: social ecology, environmental policy, international agreements, global ecology, natural and anthropogenic factors, ecological data.

In this article, it is generally recognized that the object of study of social ecology is social-ecosystems of different hierarchical levels. It is quite clear that the largest, global social-ecosystem is the «society-nature» system, which includes the biosphere and human society with the results of their activities. From this it follows that the global ecosystem is not always a social-ecosystem system. For developed countries, the greatest threat is posed by industrial pollution of the atmosphere and water, the radiation hazard from nuclear power plants and nuclear weapons tests, the transboundary transfer of pollution, the ecological situation of large cities and urban areas. At the beginning of the 21st century, the continuous destruction of ecological systems could not be justified. The search for «ecological agreements» today is observed mainly among advanced industrialized countries, which can allocate very large amounts of money for the protection of the natural environment, but this is certainly not enough.

Экологияи иҷтимоӣ як фанни илмиест, ки муносибати байни ҷомеа ва муҳити зистро дар атрофаш меомӯзад. Хусусияти фарқкунандаи он аз он иборат аст, ки диққатро ба экологияи шахсияти инсон, гурӯҳҳои алоҳидаи иҷтимоӣ ва тамоми халқҳо, муносибатҳои иҷтимоӣ психологию этологии байни одамон ва гайра ҷалб менамояд. Баъзан мегӯянд, ки сотсиоэкология омехтаи экологияи инсон мебошад.

Сарфи назар аз он, ки истилоҳоти ин соҳа пурра муқаррар нашудааст, экологияи иҷтимоӣ як соҳаи илмиест, ки дар тамоми ҷаҳон эътироф шудааст. Вай ба шарофати баргараф кардан дар системам илм ба ҷунин мақом ноил гардид. Детерминизми биологӣ ҳангоми муайян кардани предмети он. Ба ин тағйир додани фаҳмиши он, ки экология на фақат илми табиӣ, балки илми инсонист, мусоидат намуд¹.

Ба таври умум эътироф шудааст, ки объекти омӯзиши экологияи иҷтимоӣ системаҳои иҷтимоӣ-экосистемаҳои сатҳҳои зинанизоми гуногун мебошанд. Комилан равшан аст, ки бузургтарин, глобалии иҷтимоӣ-экосистема системаи «ҷомеа-табиат» мебошад, ки биосфера ва ҷомеаи инсониро бо натиҷаҳои фаъолияти худ дар бар мегирад. Ҷунин система фавран ба вучуд наомадааст. Дар тӯли миллиардҳо сол геосфераи Замин геосистемаи абиотикӣ буд, ки дар он гардиши моддаҳо дар шакли равандҳои ба ҳам алоқаманди физикӣ ва химиявӣ ба амал меоянд.

Пас аз пайдоиши ҳаёт он ба экосистемаи глобалӣ - биосфера табдил ёфт, ки аз ду зерсистемаи ба ҳам таъсиркунанда иборат аст: табиӣ бечон (абиотикӣ) ва зиндаи табиӣ (биотик) ҳисобида мешавад. Муомилоти моддаҳо ва мубодилаи энергия дар ин системаи нав ба тӯлаи фаъолияти ҳаётии организмҳо хеле тағйир ёфт.

Вақте ки ҷомеаи инсонӣ ба сатҳи муайяни рушд расида, ба қуввае табдил ёфт, ки қодир ба гардиши моддаҳо ва мубодилаи энергия дар биосфера таъсир расонад, экосистемаи ҷаҳонӣ ба системаи иҷтимоӣ экологии ҷаҳонӣ табдил ёфт. Аз ин бармеояд, ки экосистемаи глобалӣ на ҳамеша як системаи иҷтимоӣ-экосистема буд.

Муҳити инсон ва сифати он. Муҳити инсон аксар вақт маҷмуи шароит ва таъсирро дорад. Агар муҳити атроф ба таври васеъ фаҳмида шавад, пас ба он ҷизҳои бисёреро нисбат додан мумкин аст: сайёраи Замин, атмосфера ва ҳатто фазои коинот. Ба ибораи дигар, муҳити зист маҷмуи форматсияҳои физики, химияви ва биологӣ, инчунин омилҳои иҷтимоиро фаро мегирад, ки метавонанд бевосита ё бавосита, фавран ё дарозмуддат ба тамоми мавҷудоти зинда ва фаъолияти инсон таъсир расонанд.

Аммо дар адабиёт оид ба экологияи иҷтимоӣ таърифи «кулайтар» ва шояд камтар «илмӣ»-и муҳити инсон – маҷмуи шароитҳои табиӣ ва офаридаҳои иҷтимоӣ инкишоф ёфтааст, ки дар онҳо одам ҳамчун мавҷудоти табиӣ ва ҷамъиятӣ зиндагӣ мекунад.

Ҳамин тавр, муҳити инсон ду қисмати ба ҳам алоқаманд дорад: табиӣ ва иҷтимоӣ. Унсурҳои таркибии яқум атмосфера, гидросфера, литосфера, наботот, ҳайвонот, микроорганизмҳо мебошанд, ки инсон бо онҳо на танҳо аз ҷиҳати ҷисмонӣ, балки аз ҷиҳати маънавӣ ҳам алоқаманд аст. Унсурҳои таркибии қисми дуҷуми муҳит ҷомеа, равандҳо ва форматсияҳои иҷтимоӣ мебошанд, ки ба шарофати онҳо инсон худро ҳамчун мавҷудияти иҷтимоӣ дарк мекунад.

Дар баробари ин дар байни ҷузъҳои табиӣ ва иҷтимоӣ муҳити зисти инсон робитаи диалектикӣ вучуд дорад. Он ҳам дар таъсири ҷузъи иҷтимоӣ ба ҷузъи табиӣ ва ҳам баръакс зоҳир мешавад. Ҷунин муносибат махсусан дар вақти вайрон шудани яке аз қисматҳо равшан мегардад. Ин нишон медиҳад, ки таъсири яке аз «нонавишта» қонунҳои экология: таназзули як ҷузъи дер ё зуд боиси таназзули ҷузъи дигар мегардад.

Яке аз мафҳумҳои асосии экологияи иҷтимоӣ «сифати муҳити зист» мебошад. Тавре ки маълум аст, ғояи филистӣ дар бораи сифати муҳити зист аксар вақт ба экологияи иҷтимоӣ каме алоқамандӣ дорад, зеро он масъалаи мувозинати экологиро сарфи назар мекунад. Зимнан, чунин мувозинатро дар сурате ба даст овардан мумкин аст, ки агар мо ҳангоми дар протсессии истеҳсолот инкишоф додани табиат аз огоҳӣ дар бораи имкониятҳои маҳдуди биосфера, яъне мавҷудияти захираҳои барқарорнашаванда, ки бидуни он ҳаёти одамон имконнопазир мегардад.

Набояд фаромӯш кард, ки мафҳуми «сифати муҳити зист» бо сифати на танҳо табиат, балки муҳити иҷтимоӣ низ алоқаманд аст. Дар ҳамин ҳол, сифати охирин дар ин мақола ба таври кофӣ омӯхта нашудааст, гарчанде ки «ифлосшавии» муҳити ҷамъиятӣ аз ифлосшавии муҳити табиӣ камтар хатарнок нест. Дар охири асри XX миллионҳо одамон аз бӯҳрони принципҳои ахлоқӣ азоб мекашанд, номуайяни, эҳсоси тангии доимӣ, норозигӣ аз ҳуди ҳаёт ва ғ.

Экология ва сиёсат. Бо огоҳии оммавӣ аз императиви экологӣ, сиёсатгузориҳои шадиди мушкilot ва ҳаракатҳои экологӣ оғоз ёфт, ки ба он руҳияи изтирории моделҳои аввалини рушди ҷаҳонӣ мусоидат кард.

Таҳдидҳои воқеие, ки бо тағироти нигаронкунандаи муҳити зист алоқаманданд, дар ин ё он шакл ба тамоми минтақаҳои ҷаҳон таъсир расониданд. Барои кишварҳои мутараққӣ хатари калонтаринро ифлосшавии саноатӣ дар атмосфера ва об, хатари радиатсионӣ аз нерӯгоҳҳои барқи атомӣ ва озмоишҳои яроқи атомӣ, интиқоли ифлосшавии фаромарзӣ, вазъии экологии шаҳрҳои калон ва минтақаҳои урбанизатсия ба вучуд овард. Ва барои кишварҳои рӯ ба тараққӣ биёбоншавӣ ва нестшавии ҷангал, ғорати ҳарисонаи сарватҳои табиӣ, нарасидани оби тоза ва сӯзишворӣ, беморӣ ва гуруснагӣ аҳамият дошт.

Махсусан бояд гуфт, ки дар нимаи дуюми асри XX На мамлакатҳои капиталистӣ ва на мамлакатҳои социалистӣ ин проблемаҳо ҳал накардаанд. Ягона тафовут (ва хеле муҳимаш) дар он буд, ки давлатҳои дорои иқтисоди бозаргонии мутараққӣ ба вазъияти тағйирёфта барвақттар воқуниш нишон медоданд, дар ҳоле ки кишварҳои сотсиалистӣ, ки дар он лаҳза воситаҳо ва фишангҳои кофии назорат ба назар мерасид, хеле дер қабул карданд. Тадбирҳои зарурӣ бо умеди он ки иқтисодиёти планӣ таҳдиди экологиро қариб ба таври худкор бартараф мекунад.

Маҳз кишварҳои пешрафтаи Аврупои Ғарбӣ ва Чопон, ки ҳудуди маҳдуд ва «зичии» баланди фишори техногенӣ вазъии экологии махсусан муташанниҷро ба вучуд овард, аввалин шуда қонунгузориҳои экологиро қабул карданд. Маҳз дар ин ҷо «ҳаракатҳои сабз» пайдо шуданд, ки баъдтар ба ҳизбҳои сабз табдил ёфтанд, ки дар охири асри XX ба баъзе парламентҳо ва парламенти Европа дохил шуд. Омезиши шиорҳои экологӣ бо мубориза ба муқобили яроқи ракетагӣ ядройи шуҳрати онҳоро зиёд кард. Маҳз дар зеро фишори онҳо аввалин тадбирҳои ҷиддии экологии ҳукуматҳо оғоз карда шуданд.

Сиёсати экологии давлатию монополии дар ҷаҳон маҳз ҳамин тавр инкишоф ёфт, ки дар он ифода ёфтааст:

- афзоиши хароҷоти давлатҳо ва монополияҳо ба мақсадҳои экологӣ (дар ибтидои асри XXI дар аксари давлатҳои G7 онҳо на камтар аз 1,5% ММД-ро ташкил медоданд);

— дар ҳамаи мамлакатҳои тараққикарда ва бисёр мамлакатҳои тараққиёбанда ташкил намудани вазоратҳои муҳофизати табиат (Русия дар ҷаҳон танҳо 129-ум буд, ки чунин вазоратро ташкил кардааст);

— кабули барномаҳои давлатии экологӣ ва як қатор қонунҳои экологӣ;

— ташаккули комплексҳои калони экологӣ-саноатӣ («эко-бизнес»), ки ба он монополияҳои калонтарин дохил мешаванд, ки истеҳсоли таҷҳизоти тозакуни ва гайра.

Ҳамаи ин натиҷаҳои мусбат бахшид. Масалан, дар Олмон, ки яке аз кишварҳои пешрафтаи соҳаи экология мебошад, дар минтақаи сераҳоли ва ободшуда, ки дар онҷо саноатҳои анъанавӣ «ифлос» (нефту химия) ҷамъ шудаанд, ба беҳтар шудани вазъии экологӣ ноил гардид, (комбинати ангишту металлургӣ, 19 стансияи электрикии атомӣ). Дарёи Рейн «дренажи канализатсия»-и Аврупоро қатъ кард: зиёда аз 90% оби ба он ҷо партофташуда аз коркарди биологӣ мегузарад. Модернизацияи стансияҳои электрикии ангишт, шахтаҳо, комбинатҳои металлургӣ ва химиявии вилояти Рур ба амал бароварда шуд. Дар бобати азхуд намудани ашёи хом муваффақиятҳои калон ба даст оварда шуданд.

Экология ва «эгоизми давлатӣ». Имрӯз ҳеҷ яке аз олимони ва сиёсатмадорони оқил дигар ба мавҷудияти мушкилоти экологии дорои аҳамияти ҷаҳонӣ ва бефоида будани он шубҳа намекунад.

Дар бораи норавшании истилоҳи «эгоизми экологӣ» (ё «эгоизми давлатӣ дар соҳаи экологӣ»), пеш аз ҳама дар робита бо кишварҳои султараққикарда баҳс кардан мумкин аст, аммо дар ҳар сурат қасри захираҳои моддӣ, камбизоатӣ, инчунин технологияи номукамал дар ибтидои асри XXI несту нобудшавии пайвастаи системаҳои экологиро асоснок карда наметавонанд. Ба ин маъно, борони кислота дар шарқи Амрикои Шимолӣ ва Аврупои Ғарбӣ ва фочеаи Чернобил ва таназзули ҷангалҳои боронгарии Амазонка ва вайрон шудани мувозинати табиӣ дар Халиҷи Форс дар натиҷаи ҷанги соли 1993 ва дар Украина аз соли 2022 моҳияти зуҳури ҳамон эгоизми экологӣ мебошад. Чунин тафсири васеи он бо оғаҳии пурраи ҳукуматҳо ва ҷомеаи кишварҳои гуногун аз офатҳои экологии дарпешистода ва оқибатҳои даҳшатноки онҳо асоснок карда мешавад.

Ҳаракати экологиро дар ҷаҳони муосир танҳо ба кӯшишҳои миллии коҳиш додан ва ҳамкориҳои экологиро дар миқёси ҷаҳонӣ кам арзёбӣ кардан нодуруст мебуд. Ҷанӯз соли 1972 дар доираи Созмони Милали Муттаҳид як созмони байнихукумати Барномаи Созмони Милали Муттаҳид оид ба муҳити зист (ЮНЕП) таъсис дода шуда буд, ки кӯшиш мекард, ки фаъолияти худро дар ҳамоҳангӣ бо як қатор муассисаҳои махсуси СММ ва дигар ташкилотҳо (ЮНЕСКО, СБМ, ТУТ, ФАО, ЮНИДО, МАГАТЭ ва ғайра). Бо ташаббус ва сарпарастии ӯ дар системам ду даҳсолаи ҳамкориҳои экологӣ СММ ба амал омад. Тадбирҳои ташкили системаи глобалии мониторинги муҳити зист, муайян намудани моддаҳои захрнокӣ химиявӣ, барномаҳои таълими дар соҳаи экология ва саломати воқеият гардиданд. Илова бар ин, раванди ҳамоҳангсозӣ дар ҳалли мушкилоти экологӣ дар сатҳи минтақавӣ ва зерминтақавӣ инкишоф ёфтааст. Аммо аксари созишномаҳои байналмилалӣ, ки то ба наздикӣ қабул шудаанд (ба истиснои Созишномаи Киото соли 1997) аслан ба сиёсати дохилии давлатҳо дар ин самт таъсири амиқ нарасонданд. Иҷрои уҳадориҳои «экологии онҳо аз нав ташкил кардани фаъолияти хоҷагии онҳоро умуман талаб намекард. Дар натиҷа дар байни мафҳумҳои «эгоизми экологӣ» ва «ҷинояткориҳои экологӣ», ки бешубҳа аз ҷиҳати мундариҷа алоқаманд аст, масофаи бузургро нигоҳ доштанро идома меод. Танҳо дар солҳои охир ҳуҷҷатҳои дорои характери сифатан нав қабул карда шуданд, ки давлатҳоро барои аз нав сохтани соҳаҳои дахлдори саноат вазифадор мекунанд. Аз ҷумла: Конвенсияи Аврупо оид ба ифлосшавии байнисарҳадӣ дар масофаи дур, Конвенсия оид ба ҳифзи қабати озон, созишномаҳои дучонибаи ИМА ва Канада, ИМА ва Чопон оид ба танзими масъалаҳои ифлосшавии фаромарзӣ. Дарёфти «созишҳои экологӣ» имрӯз асосан дар байни кишварҳои пешрафтаи саноатӣ мушоҳида мешавад, ки барои ҳифзи муҳити табиӣ маблағҳои хеле калон ҷудо карда метавонанд, аммо ин бешубҳа кофӣ нест.

Таъминоти суботи экологӣ қисми муҳими кӯшишҳои умумии паст кардани сатҳи камбизоатӣ, беҳтар гардонидани вазъ дар соҳаи амнияти озуқаворӣ, таҳсил, ҳифзи тандурустӣ ва баробарии гендерӣ мебошад. Экосистемаи табиӣ манбаи муҳим ва ягонаи суботи экологӣ дар мамлакат ба ҳисоб меравад. Ҷамзамон фаъолияти **антропогенӣ** ба экосистема таъсир карда, сабабгори асосии бенизомии экологӣ мегардад. Барои пешгирии таҳдидҳои экологӣ сиёсати пурзӯри ҳифзи табиат, беҳтаргардонии ҳамоҳангсозии фаъолияти сохторҳои давлатӣ, намояндагони ҷомеаи шахрвандӣ ва соҳибкороне, ки ба раванди татбиқи Конвенсияи экологии **глобалӣ** ҷалб шудаанд, зарур аст.

Масъалаҳои экологии вобаста ба вайроншавии муҳити табиӣ дар тамоми минтақаҳои иқтисодию табиӣ ҷумҳурӣ вучуд дорад ва танҳо бо он фарқ мекунанд, ки асоси онҳоро оқибатҳои бартариҳои ин ё он соҳа ташкил медиҳад. Дар минтақаҳои саноатӣ партовҳои саноатӣ ва маишӣ; дар соҳаи кишоварзӣ - ифлосшавии манбаъҳои об ва барҳам хӯрдани захираҳои обӣ, таназзули заминҳои обёришаванда; дар минтақаҳои кӯҳӣ - таназзули чарогоҳҳо, буридани оммавии бешазор, камшавии гуногунии биологӣ ба муҳити зист зарари нисбатан зиёд мерасонанд.

Муҳочирати бенизом ва бесарусомон ба зиёд шудани зичии аҳоли дар баъзе минтақаҳои ҷуғрофӣ табиӣ мамлакат, махсусан дар минтақаҳои кӯҳӣ мусоидат намуда, боиси паст шудани ҳаҷми захираҳои ҳаётан муҳим мегардад. Сухан дар бораи чунин захираҳо ба монанди чарогоҳҳо ва алафзор, конҳои канданиҳои фойданок, бешазори табиӣ, олами ҳайвонот, дарахтони бисёрсола ва ғайра меравад. Бадшавии муҳити зисти инсон ба амал меояд².

Биёбоншавӣ ва таназзули замин. Зиёд шудани равандҳои бодлесшавии замин ба маҷмуи омилҳои табиӣ ва **антропогенӣ** вобаста мебошад. Сабабҳои бодлесшавӣ гуногун буда, дар ҳар ҳолатҳои алоҳида сабаби афзалиятнокро муайян кардан мумкин аст, аммо аксар ин натиҷаи таъсири шароитҳои **геоморфологӣ**, геологӣ, ҳоку рустаниӣ, иқлимӣ ва шароитҳои хоҷагидорӣ мебошад. Хусусияти ҳамбастагии онҳо хатар ва суръати рух додани ин ё он намуди бодлесшавии заминро муайян мекунад.

Солҳои охир дар бисёр **агросенозҳо**, асосан дар минтақаҳои обёришаванда **дегумунификатсия** ба назар мерасад, ки натиҷаи истифодаи нокифояи нуриҳо, нагузаронидани киштгардон ва нодурусти истифода бурдани замин мебошад. Таназзули замин боиси кам шудани маҳсулоати озуқаворӣ, бад шудани сатҳи зиндагӣ ва ҳатто сабагори муҳочирати аҳоли мегардад. Зиёд намудани замин аз ҳисоби нобуд кардани бешазор, риоя накардани агротехника дар шароитҳои релефи заминҳои бўлак- бўлак ба раванди таназзули замин ва офатҳои табиӣ суръат мебахшад.

Бодлесшавии замин имрӯзҳо 24% тамоми заминҳои кишоварзӣ; облесшуда -41% ва ирригатсионӣ- 26% тамоми заминҳои обёришавандаро дар бар мегирад. Худудҳои бодлесшавии механикӣ дар заминҳои кишоварзӣ ниҳоят зиёд гардидаанд. Имрӯзҳо зиёда аз 50 ҳазор қитъаи фурураванда ба қайд гирифта шудааст, ки аз он 1200 қитъа ба маҳалаҳои аҳолинишин, роҳҳои автомобилгард ва дигар иншоот таҳдид мекунад.

Бодлесшавӣ, шӯразанӣ ва сатҳи баланди обҳои зеризаминӣ ҳодисаҳои бисёрпаҳнгардидаи табиӣ ба ҳисоб мераванд, ки дар натиҷаи шароитҳои релеф ва иқлим ба вучуд омада, ҳангоми истифодаи нодурусти замин афзоиш меёбанд. Қисми зиёди заминҳои кишоварзии Тоҷикистон (70 %) аз сатҳи баҳр дар баландии 800- 2500 метр ҷойгир шудаанд. Заминҳо бо нишебии 10-200 14,6% масоҳати умумии ҷумҳуриро ташкил мекунад. Азхудкунии нишебиҳо ба афзоиши бодлесшавии замин мусоидат менамояд. Бо сабаби сатҳи баланди камбизоатӣ ва набудани ҷойҳои кори доимӣ аҳолии минтақаҳои кӯҳсор заминҳои нав- асосан заминҳои лалмӣ ё шартан обёришавандаро дар нишебиҳо барои кишти гандум ва дигар зироат истифода мебаранд.

Оқибати биёбоншавӣ -ин корношоямӣ ва ҳатто маҳви пурраи қабати рустанидори замин, зиёд шудани минтақаи қумзор, майдонҳои ботлоқ ва шӯразорҳо ва ниҳоят бад гардидани саломатии инсон хоҳад буд. Раванди биёбоншавӣ дар навбати аввал ба қабати рустанидори замин таъсир мерасонад. Халалдор намудани ҳолат ва таркиби он боиси камшавии саршумори ҳайвоноти ваҳшӣ, паррандаҳо ва ҳашарот мегардад. Дар натиҷа тавозуни байни олами наботот ва ҳайвонот вайрон карда мешавад, зеро дар натиҷаи биёбоншавӣ ареали ин ё он намуди биологӣ халалдор гардида, ғунҷоиши биологӣ худуд фишори экологиро нигоҳ дошта наметавонад.

Экологиякунонии иқтисодиёт асоси рушди устувор ба ҳисоб рафта, дар таъмини суботи экологии ҳифзи табиат ва ҳифзи мувозинати захиравии иқтисодӣ тавассути паст кардани эҳтиёҷот ба табиат (табиатталабӣ) ва кам кардани таъсири иқтисодиёт ба равандҳои биосферии мубодилаи мавод ва энеогия анҷом дода мешавад.

Барои анҷом додани экологиякунонии иқтисодиёт рушди технологияи ҳифзи захира ва паст кардани ҳиссаи истеҳсолоти аз нигоҳи экологӣ «ифлос», ҷорӣ намудани шарт ва талаботи экологӣ нисбат ба тамоми барномаҳои таҳияшудаи давлатӣ, бо роҳи такмили механизмҳои ҳифзи табиат, назорати давлатии экологӣ, мониторинги экологӣ ва омор, мутаносибгардонии системаҳои иҷозатдиҳандаи истифодаи табиат ва экспертизаи экологӣ зарур аст.

Такмили механизмҳои иқтисодии истифодаи табиат. Механизмҳои нави иқтисодии истифодаи табиат дохил намудани тавсифоти экологиро дар системаи нархгузорӣ, такмили системаи пулакӣ будани истифодаи табиат ва суғуртаи ҳатмии экологӣ пешбинӣ менамояд. Самаранокии фаъолияти истифодабарандагон вобаста ба ҳифзи табиат ба ҳавасмандсозии молиявӣ ва ҷорӣ намудани воситаҳои иқтисодии ҳавасмандгардонии ҳифзи муҳити зист алоқаманд мебошад. Ҳавасмандгардонии истифодабарандагони табиат дар гузаронидани чорабиниҳои ҳифзи табиат ва истифодаи дурусти захираҳои табиӣ бояд бо кумаки механизмҳои иқтисодии истифодабарии табиат, ки системаи пардохтҳои экологиро пешбинӣ менамояд, доир карда шавад.

Пардохтҳо барои ифлос намудани муҳити зист ҳавасмандгардонии иқтисодии кам кардани ифлосшавии муҳити зистро тавассути механизмҳои баланд бардоштани ставка барои

истифодаи аз меъёр зиёди захираҳо ё аз меъёр зиёд партов намудани моддаҳои ифлоскунанда таъмин менамоянд.

Воситаҳои иқтисодӣ бояд ба муқаррар намудани меъёрҳои қатъӣ ва стандартҳо барои фаъолияти субъектҳои хоҷагидор бо мақсади қалби навоариҳо ва истифодаи босамари захираҳои табиӣ, инкишоф ва қалби технологияҳои нисбатан баланди босамар ва кампартов мусоидат намоянд.

Зиёни ба табиат дар натиҷаи риоя накардани қонунгузориҳои ҳифзи табиат расонидашуда, бо дарназардошти дараҷаи ифлоскунӣ ва зиёни (зарари) расонидашуда, хароҷоти барқарорсозӣ, такрористеҳсол ва дигар харҷу талафот дар ҳаҷми пурра ҷуброн карда мешавад.

Беҳбуди системаи мониторинги экологӣ. Айни ҳол сатҳи рушди мониторинги экологӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ҷавобгӯи талабот намебошад. Фарсудаҳои техникаи мушоҳида ва санҷиш боиси кам шудани ҳаҷм ва дурустии маълумоти гирифташаванда гардидааст. Ҳамоҳангсозии нокифояи байниидоравии системаи мониторинги вазоратҳо ва идораҳои мухталиф имкон намедиҳад, ки ҳолати муҳити зист ва қабули саривақтии маълумоти оперативӣ дар ҳаҷми пурра арзёбӣ гардад.

Тақозо мегардад, ки ба созмон додани системаи ягонаи давлатии мониторинги экологии муҳити зист ва захираҳои табиӣ дар асоси системаи **геоиттилоотӣ** ва ба он ворид намудани ҳамаи муассиса ва корхонаҳои мониторинги идоравӣ ва системаи мониторинги истеҳсоли чораҳо андешида шавад. Барои фаъолияти он таъсиси маҳзани маълумоти экологӣ чиҳати ҷамъоварӣ, систематизатсия, ҳифз ва паҳн намудани иттилоот зарур аст. Ҳамчунин бояд навгардонии заминаи мавҷудаи моддию техникаи системаи мушоҳида ва санҷиш, қабули санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ барои ташкили фаъолияти муштараки тамоми мақомоти давлатии манфиатдор анҷом дода шавад. Таъмини равандҳои мониторинги мунтазам дар рафти татбиқи чорабиниҳо асоси суботи экологии Ҷумҳурии Тоҷикистон мебошад.

АДАБИЁТ:

1. Гладкий Ю. Н., Лавров С. Б. Глобальная география. – Москва, 2009. – 311 с.
2. Бобоев С.О., Самиев М.Б., Самихов Ш.Р. Экологияи истихроҷ ва коркарди сарватҳои табиӣ. – Душанбе: Ирфон, 2010. – 71 с.
3. Кондратьев К. Я. Ключевые проблемы глобальной экологии // Итоги науки и техники. 1990. - Т. 9. – С. 145 – 150.
4. Косыгин Ю. А. Человек, Земля, Вселенная. - М., 1995. – 234 с.
5. Кэри У. В поисках закономерностей развития Земли и Вселенной. - М., 1991. – 180 с.
6. Маркович Д. Социальная экология. - М., 1991. – 190 с.
7. Медоуз Д. За пределами роста. - М., 1994. – 150 с.
- 8.Небел Б. Наука об окружающей среде: как устроен мир? - М» 1993. – 200 с.
9. Перцик Е. Н. Среда человека: предвидимое будущее. - М.,1990.- 220 с.
10. Петров К. М. Геоэкология. - СПб., 1994. - 278 с.
11. Петров К. М. Общая экология. - СПб., 1997. - 265. с.
12. Тейяр де Шарден П. Феномен человека. - М., 1987. – 200 с.

REFERENCES:

1. Gladkiy Yu. N., Lavrov S. B. Global Geography. - Moscow, 2009. - 311 p.
2. Boboev S. O., Samiev M. B., Saminov Sh. R. Ecology and the Origins of the Earth's Climate Change. - Dushanbe: Irfon, 2010. - 71 p.
3. Kondratyev K. Ya. Key Problems of Global Ecology // Results of Science and Technology. 1990. - Vol. 9. - P. 145 - 150.
4. Kosygin Yu. A. Man, Earth, Universe. - Moscow, 1995. - 234 p.
5. Carey W. In Search of Patterns of Development of the Earth and the Universe. - Moscow, 1991. - 180 p.
6. Markovich D. Social ecology. - M., 1991. - 190 p.
7. Meadows D. Beyond growth. - M., 1994. - 150 p.
8. Nebel B. Environmental science: how does the world work? - M., 1993. - 200 p.
9. Pertsik E. N. Human environment: the foreseeable future. - M., 1990.- 220 p.
10. Petrov K. M. Geoecology. - St. Petersburg, 1994. - 278 p.

11. Petrov K. M. General ecology. - St. Petersburg, 1997. - 265. p.
12. Teilhard de Chardin P. The phenomenon of man. - M., 1987. - 200 p.